

GÜNƏŞ ZAKİR qızı QULİYEVƏ

Dissertant

Bakı Dövlət Universiteti

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN YARADICILIĞINA TÜRK ROMANTİZMİNİN TƏSİRİ

Tarixə dünya müharibələri, ictimai inqilablar, siyasi represiyalarla qalmaqallı epoxa kimi daxil olmuş XX əsr həm də zəngin ədəbi – tarixi proses əsri idi. 70 illik kommunist əsarətindən SSRİ adlanan imperiya asılılığından millətlərin azad olub müstəqillik qazanması da məhz bu əsrin taleyinə qismət oldu. Xüsusilə qardaşlıq ittifaqı kimi saxta anlayışlar altında ilhaq olunmuş türk

müsəlman respublikaları – Azərbaycan Türkmənistan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan, habelə, Tacikistan bu müstəqilliyi asan əldə etmədi. Sovet imperiyası dağılmaq ərafəsində Gürcüstanda Qzaxıstanda və Moldovada, xüsusilə, türkçülüyn beşiyi olan Azərbaycanda qanlı qırğınlar törətdi. Özünüdərk prosesi keçirən azadlığa qovuşmaq üçün möhtəşəm meydan hərəkəti başlayan millətimiz 20 Yanvar qırğını, Xocalı soyqırımı yaşamalı oldu. Sovet ordusu, şanlı nəğmələr qoşduğumuz sıralarında vətən andı içib qulluq etdiyimiz qızıl ordu, milli ayrışçılıq zəminində öz xalqına qarşı silah işlətdi, dinc əhəlinin qanını bələdi.

Bununla belə XX əsr xalqların tarixinə yüksək ədəbiyyat və mədəniyyət əsri kimi daxil oldu. Müxtəlif ədəbi mədəni mərhələlər, dünya ədəbi mədəni həyatına daxil olan şedevr əsərlər, əlvan janrlar və üslublar görkəmli sənətkarlar yarandı.

Xalq şairi akademik Bəxtiyar Vahabzadə XX əsrin ortalarından – sovet ideologiyasının basqısının güclü olduğu bir dövrdə, tarixi 1956-cı ildə İ.V.Stalinin şəxsiyyətə pərəstişinin ləğv olunduğu Sovet tarixinə “Xruşşov mülayimləşməsi” kimi daxil olan dövrdə ədəbiyyata gələn B.Vahabzadə 60 –cı illərdə şeirimizdə öncüllərdən biri, fəlsəfi intellektual poeziya təmayülünün yaradıcılarından biri idi. Bundan başqa onun ədəbi tarixi mövqeyini səciyyələndirən müasirləri olan sovet şairlərindən fərqləndirən bu idi ki, o totalitar sovet ideologiyasına milli müqavimət göstərərək yazıb yaratmış, 60-cı illərdə “Gülüstən” poemasına görə sovet KQB-si tərəfindən təzyiqlərə məruz qalmışdır. B.Vahabzadə bu gün də həllini gözləyən Azərbaycanın bütövlüyü, ana dili, türkçülük və azərbaycançılıq uğrunda cəsarətlə mübarizə aparmışdır. Bəxtiyar Vahabzadəyə “Türk dünyasının Bəxtiyarı” şöhrəti gətirən onu milli ənənələrə bağlılığı ilə bərabər Türkiyə ədəbi mühitinə bağlılığı olmuşdur. O, yaradıcılığa başladığı 50-ci illərdə “Bütün türkləri birləşdirən şair” (Heydər Əliyev), Füzuli ilə bərabər türk romantikləri Namiq Kamal, Tofiq Fikrət, Rza Tofiq, Mehmet Ersoy ilə təmasda olmuşdur. Bu təmas XX əsrin sonuna qədər davam etmiş, şair çağdaş Türkiyə ədəbi mühiti ilə əlaqədə fəaliyyət göstərmiş, onun yaradıcılığı 70-ci illərdən etibarən Türkiyə ədəbiyyatşünas və tənqidçiləri tərəfindən hərtərəfli tədqiq olunmuş, onlar Azərbaycan şairini böyük filosof və türkçü kimi araşdırmışdılar. Hələ sovet dönməsində Bəxtiyar Vahabzadənin türk dünyasına çıxışı Türkiyə ədəbi mühitindən, Türk ədəbiyyatşünaslarının onun barəsində tədqiqatları sayəsində və şübhəsiz ki, onun fərdi üslubuna xas fəlsəfi türkçülük sayəsində mümkün olmuşdur. Türkiyə ədəbi mühiti, Türkiyəli oxucular və tənqidçilər onu böyük türk şairi, dünya türklərinin istiqlal arzularının tərənnümçüsü, cəsarətli və təmiz qanlı türk oğlu kimi tanımış və qəbul etmişlər. Bunu qardaş Türkiyə ədəbi mühitindəki araşdırmalar və Bəxtiyar Vahabzadəyə olan sərhədsiz ehtiram sübut edir. Heç şübhəsiz ki, şairin kökü Azərbaycan torpağına, arzuları Azərbaycan Türklərinə bağlı idi və onun şeirlərində türkçülük millətçilik formasında, millət ana dili və vətən sevgisi şəklində təzahür edirdi. Azərbaycan tarixi və çoxəsrlik ədəbiyyatı ilə ictimai Bəxtiyar Vahabzadəni bir vətəndaş və ziyalı kimi səciyyələndirən onun yaradıcılığına millilik aşılaman cəhətlər idi. O, ana dilindən (türk dilindən!) başlayıb ana vətənə doğru gəlir, oradan da böyük Vətənə - Turana yol alırdı.

Ədəbiyyatşünas, Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının heyranlarından və təbliğatçılarından biri olan Nazim Muradov doğru olaraq qeyd edir ki, Bəxtiyar Vahabzadənin Türk dünyasının müdrik, ürfan, hikmət sahibi olan şəxsiyyətlərinə olan bağlılığı ilk növbədə mənəvi saflaşmaya, ruhən zənginləşməyə olan ehtiyacdən irəli gəlir: “Bəxtiyar Vahabzadənin Ə.Yəsəvi, Mövlana, Nəsimi, Əlişir Nəvai, Füzuli, Aşıq Ələsgər, M.Ə.Sabir, Abdulla Tukay, Şəhriyar, Mehmet Akif Ersoy, Musa Cəlil, Necip Fazıl Kısakürək, Nazim Hikmət, Aşıq Veysəl, Behcet Kamal Çağlar, Çingiz Aytmatov, Oljas Süleymenov, Yavuz Bülent Bakiler kimi ustaların haqqında mənzum və mənsur əsərlərində, yazılarında, söhbətlərində dilə gətirdiyi fikirləri, özünün Türk dünyasının bu böyük söz ustalarına münasibətini ortaya qoymaqla birlikdə, şairin Türk ədəbiyyatının mahir bilicisi və araşdırmaçısı olduğunu göstərir” (3).

Bəxtiyar Vahabzadənin XIX əsrin sonlarına doğru Türk ədəbiyyatına yeni bir mövzu və forma gətirmiş, Türk ədəbiyyatında yeni bir hadisə kimi dəyərləndirilən romantik şeir Namiq Kamal yaradıcılığına heyranlığı da bu mövqedən qaynaqlanır.

“Romantizm – adətən hələ tapılmamış həqiqətlər soragında yaranan narahat axtarışların ifadə forması, üslubu, metodu kimi doğulur” (Yaşar Qarayev). “Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm” adlı ilk böyük monoqrafik və konseptual tədqiqat əsərində görkəmli ədəbiyyatşünas alim Məmməd

Cəfər romantizmi xalqın bədii fikir tarixi ilə ifadə olunan vətəndaşlıq tarixinin parlaq səhifələrindən biri kimi xarakterizə edir. XIX əsr dünya romantizminin Şərqdə davamı kimi qəbul edilən XX əsr Azərbaycan romantizmi artıq əvvəlki əsrlərin romantik ədəbiyyatı olaraq qalmamışdı. Yaşar Qarayevin “Romantizm: mübahisələrin davamı” məqaləsində qeyd etdiyi kimi, bu, artıq Şərq (bakir Şərq) romantikası deyildi, Şərq xüsusisyyətləri ilə zənginləşən, şərqləşən dünya romantizm hərəkatının öz inkişaf və hərəkatında yeni mərhələ idi. “Bu romantizm “Orta əsrlər ədəbiyyatı” dedikdə nəzərə gələn vahid tipoloji məzmunundan, onun əhatə etdiyi estetik ərazidən kənarda – məhz 20-ci əsrdə baş verən hadisə idi” (Y.Qarayev). və bu baxımdan xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadədə də öz yaradıcılığı boyunca məhz imperializmin, totalitar rejimin, bir sözlə, sistemin dünya miqyasında süqutu epoxasının məhsulu kimi yeni, mürəkkəb bir tarixi şəraitin hadisəsi kimi meydana çıxan 20-ci əsr Azərbaycan romantizminin aktual, cazibədar gəlişmələrinə biganə qala bilməzdi. Hüseyn Caviddən, Məhəmməd Hadidən, Abbas Səhhətdən, eyni dərəcədə də Türkiyə ədəbiyyatının görkəmli romantikləri Namiq Kamaldan, Tofiq Fikrətdən, Rza Tofiqdən gələn ənənələr ilk növbədə Bəxtiyar Vahabzadənin vətənçilik, istiqlal savaşı haqqında olan düşüncələrinin təməlini artırdı. Ən müqəddəs arzusu xoşbəxtlik, müstəqillik və azadlıq olan Bəxtiyar Vahabzadəni bu görkəmli sənətkarların ümumbəşəri söz xəzinələri xüsusi bir heyranlıqla öz cazibə dairəsində saxlayırdı. Hər birinin yaradıcılığı ilk növbədə ədalətsizliyə, zülm və istismara, sistemə, sistemin əzabverici istibdadına qarşı üsyan mənbəyi idi. Bu görkəmli sənətkarlar cəmiyyətdə baş verənlərə fəvqəladə bir namus və heysiyyət prizmasından münasibət bildirirdilər ki, bu da Bəxtiyar Vahabzadə kimi qürurlu vətəndaş-şairin diqqətindən kənarda qala bilməzdi. Bu sənətkarların təsəvvür və təxəyyül etdikləri dürüst cəmiyyət, dürüst insanlıq mühiti həm də Bəxtiyar Vahabzadənin özünün görmək, müasiri olmaq istədiyi bir aləm idi.

Türkiyənin görkəmli romantik şairləri Namiq Kamalın, Tofiq Fikrətin, Rza Tofiqin yaradıcılığı azadlığa, inqilaba, yeni və ədalətli bir həyata səsləyən sənət faktı olaraq böyük Osmanlı imperiyasının qaranlıq göylərində bir şimşək kimi çaxmış, cəmiyyət həyatında inkişafın, yeniliyin, inqilabın bayraqdarına çevrilmişdir. Bu görkəmli romantiklər anlayır və yaxşı bilirdilər ki, bu inkişaf, yenilik və təkamül asan başa gəlmir. İlk dövrlərdə çətinliklərlə, etirazlarla rastlaşır, lakin zaman keçdikcə yenilik öz yerini tutur, möhkəmlənir və qalib gəlir. Bu düşüncələr hər bir halıyla Bəxtiyar Vahabzadənin həyata, ictimai-siyasi mühitə, cəmiyyətə olan baxışlarıyla həmahəng idi. Ona görə də xüsusi bir aludəçiliklə o, Namiq Kamal, Tofiq Fikrət, Rza Tofiq, eləcə də Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi kimi romantiklərin yaradıcılığını incələyir, onlardan bəhrələnir və özünün azadlıq, müstəqillik, vətənçilik qayəli dəyərli əsərlərinin yaradılması prosesində təməl daşı, özül hesab edirdi.

Bu baxımdan türk dünyasının görkəmli şəxsiyyətlərindən biri, Türkiyə Cümhuriyyətinin fikir babası və yaradıcısı Mustafa Kamal Atatürkün “Vətənin qurtuluşu və istiqlaliyyəti üçün ölməyi bugünkü nəslə Namiq Kamal öyrətdi” – deyə dəyərləndirdiyi Namiq Kamal yaradıcılığının xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadəyə aşkar təsiri çox maraqlı bir mövzudur. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Türkiyənin üç böyük inqilabçı şairlərindən biri kimi tanınan Namiq Kamal şair, jurnalist, tərcüməçi və görkəmli ictimai xadim kimi tanınmış, “Gənc Osmanlılar” Cəmiyyətini yaradanlardan biri olmuşdur. O, 1876-cı ildə ilk Türk Konstitusiya layihəsinin hazırlanmasında yaxından iştirak etmiş, türk romanının banilərindən biri kimi tanınmışdır. Öz azadlıq mücadiləsi yolunda zindan həyatı yaşamış, zindanda olarkən “Zavallı uşaq”, “Akif bəy”, “Gülinihal” adlı ölməz əsərlərini yaratmış N.Kamalın şəxsiyyəti və yaradıcılığı Bəxtiyar Vahabzadə kimi bir hürr şairin diqqətindən kənarda qala bilməzdi. Təsədüfi deyil ki, Bəxtiyar Vahabzadə Türkiyə ədəbiyyatından bəyəndiyi isimlər sırasında çəkdiyi adlar içində Namiq Kamalın adı lap ilkdən gəlir; Tofiq Fikrət, M.Ə.Yurdakul, M.A.Ersoy ilə bir arada... Bəxtiyar Vahabzadə Namiq Kamalı “İnam şairi” adlandırır və dərin bir heyranlıqla qeyd edirdi ki, “Onun şeirlərində səs və sözlərin quruluşu, nizam və ahəngi nəğməyə çevrilir. Budur, böyük şairin adı həyat olayını sənətin ecəzkar dili ilə ümumiləşdirə bilmək istedadı!..” Ümumiyyətlə, Namiq Kamalda səs duyğusu çox güclüdür. Bunu biz onun şeirlərində, kəlmələrin düzülüşündəki harmoniyada da görürük. Ana dilinin divanəsi olan şair İstanbul şivəsini daha çox sevirmiş” (2). N.Kamalın ana dilinə olan bu bağlılığını, müstəsna sevgisini böyük satirik M.Ə.Sabir də yüksək qiymətləndirmiş, Salman Mumtazın “Osmanlı klassik

şairlərindən daha çox bəyəndiyiniz şairlər” – sualına “Ziya Paşa və Namiq Kamal bəy” – deyə cavab vermişdir; təbii ki, daha çox hər iki şairin doğma ana dillərinə olan sədaqətləri baxımından.

“...Həyatının bir dövründə çox erkək və diri bir səsle danışan və bizi Şərq şerinin qadınlaşmış ədasından qurtaran insan” (Yəhya Kamal) deyə dəyərləndirilən Namiq Kamal Batı (Qərb) mədəniyyəti qarşısında şəxsiyyətli dirənişi ilə görünürdü. Ziya Paşa və Şinasi kimi o da “Qərb qarşısında qətiyyənlə əzilmiş, silinmiş və xüsusən də özünü inkar etmiş” birisi kimi göstərmirdi. “Bir sözlə, Namiq Kamal Osmanlı türk millətçiliyinin və qürurunun üzərinə toz qondurmayan, bizi və mədəniyyətimizi israrla ucaldan, bunu böyük səmimiyyət və qətiyyətlə edən, əskiklik və geriliyimizi, sadəcə, idarəçilik və rejimdə görən, hətta “əgər Türkiyə məşruiyyət idarəsinə nail olarsa, Qərb kimi bir məsələsini həll etmiş sayılır” – deyə bilən saf və idealist bir görüşün sahibidir (1, s. 38).

Bəxtiyar Vahabzadəni Namiq Kamal yaradıcılığına (və şəxsiyyətinə) bağlayan başlıca cəhət heç şübhəsiz ki, ilk növbədə bu böyük türk şairinin də öz düşüncəsində, fikirlərində hər zaman Türk varlığına – İslama, elmə, ədəbiyyata, sənətə və əxlaqi görüşlərə sadıq qala bilməsi faktıdır. Həqiqətən də Namiq Kamal o sənətkarlardandır ki, bütün həyatı boyu öz yaradıcılığında və yaşamında hüriyyət, vətən, millət sevgisini hər şeydən uca tutmuş, “xalqa xidməti özünün, eləcə də hər bir insanın böyük şərəf işi hesab etmişdir. Türkiyə ədəbiyyatına vətənpərvərlik, millət təəssübü və azadlıq ideyalarını gətirən Namiq Kamal yaradıcılığı, heç şübhəsiz ki, eyni əqidə və azadlıq duyğusu ilə ədəbiyyata qədəm basmış Bəxtiyar Vahabzadə diqqətindən kənarda qala bilməzdi. Namiq Kamalın adı tarixə Türkiyə ədəbiyyatının ən parlaq simalarından biri kimi, barışmaz, mübariz kimi, əqidəsi yolunda hər cür əzab-əziyyətlərə, təqiblərə və təzyiqlərə dözməyə hazır olan, iradəli və dinməz şəxsiyyət kimi tanınan “Vətən şairi” olaraq bilinən Namiq Kamal yaradıcılığı Bəxtiyar Vahabzadə üçün müstəsna bir nümunə, qaynaq rolu oynamışdır. Bu prosesdə N.Kamalın “Vətən şərəfi” şeiri, xüsusi rol oynayır. Bəxtiyar Vahabzadə mücadiləsi, milli kimliyi bu şeirlə bilavasitə bağlıdır. Bu şeir bütövlükdə Bəxtiyar Vahabzadə ruhunun, milli mücadiləsinin ifadəçisi təsiri bağışlayır.

Qan ilə qılınclı görünən bayrağımızda,
Can qorxusu gəzməz obamızda, dağımızda.
Hər guşədə bir şir yatar, torpağımızda,
Qovğada şəhadətlə bütün kim olarız biz –

yazan Namiq Kamalla

Əsarət odunda bişdi nəslimiz,
Azadlıq eşqinə yandıq, yaxıldığ.
Çatıb azadlığa bu məbəddə biz,
Şükür namazını qıbləsiz qıldığ –

deyən Bəxtiyar Vahabzadə;

Yarə nişandır təpinə ərlərin,
Mövt isə rütbəsidir əsgərin.
Altı da bir, üstü də birdir yerin,
Arş igitlər, Vətənin imdadına! –

yazan Namiq Kamalla deyən eyni fikir ucalığından, münasibət aydınlığından bir-birinə doğma və yaxın idilər.

Namiq Kamalın “Çəkmədim dünyada zənciri əsarət bayrağını qeydi dünyadan mübərriyam, bilir dünya məni” mərdanəliyin ifadəsi idi Bəxtiyar Vahabzadənin milli kimlik uğrunda başlayan savaş yolu. Tofiq Fikrətin:

Mərkəzi-xakə atsalar da bizi,
Kürreyi-ərzi partladib çıxarız –

yaşamının Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında “Gülüstan”da yenidən pöhrələnən davamı idi. Namiq Kamalın:

Nə əfsunkar imişsən, ah, ey didari-hüriyyət,
Əsiri-eşqin olduq, gərçi qurtulduq əsarətdən.

rahatlığından Bəxtiyar Vahabzadənin “Gülüstan” narahatlığı dikəlib qalxırdı.

1908-ci il Türkiyə burjuva inqilabına ideyaca ilham və istiqamət verən Namiq Kamalla bir arada görkəmli türk şairi Tofiq Fikrət yaradıcılığı da Bəxtiyar Vahabzadənin xüsusi dəyər verdiyi ustalardan biridir. Namiq Kamala xas azadlıq, müstəqillik duyğusu Tofiq Fikrət yaşamının da ana xəttini təşkil edir.

“Sərvəti-Fünun” ədəbiyyatının ən böyük şairlərindən biri olan Tofiq Fikrət irsi də Namiq Kamal yaradıcılığı kimi, xalq şairi, istiqlal aşığı Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına təsirsiz ötüşməmişdi. Onun yaradıcılığı mübarizə əzmi, dərin məzmunu ilə, Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığı ilə yetərincə səsleşir. N.Kamalin “Haluqun dəftəri”ndən oxucuya yaxşı tanış olan haqq-ədalətə çağırış motivi Bəxtiyar Vahabzadə şeirlərinin üslubu, ifadə tərzilə eynidir. Daha çox azadlıq, hürriyyət şairi kimi tanınan, “Ey haqq, yaşa, sevgili millət, var ol” mücadiləsi aparan Tofiq Fikrətin eyni düşüncə və mübarizənin yolçusu olan Bəxtiyar Vahabzadə ruhuna sirayəti şəksiz və qanunauyğun bir haldır. Öz könül dostuna:

Qaldığım varsa da gah əkməksiz,
Qalmadım indiyədək məsləksiz –
deyə xitab edən Tofiq Fikrətlə:
Xalqı dərk etməsən, xalqı sevməsən,
Xalq nə dərk eləyər, nə sevər səni –

yazan Bəxtiyar Vahabzadə düşüncəsini qırılmaz tellər, eyni mənəvi dəyərlər bağlayır. Hər iki şairin başlıca məramı türk millətinin azadlığının əbədi olması, yaşaması və milli kimliyinə sahib çıxması ideyası olmuşdur. “Fikri hürr, ürfani hürr, vicdanı hürr bir şairəm” bəyanı edən Tofiq Fikrətlə

Çərxi-fələk istəyir lap dolana tərsinə,
Əqidəmi heç nəyə dəyişmərəm mən yenə -

düşüncəsi ilə yazıb-yaradan Bəxtiyar Vahabzadə sənətə, vətəndaş yolçuluğuna, xidmətçiliyinə eyni yüksək mövqedən yanaşır, eyni durumu paylaşırlar. Tofiq Fikrətin məşhur “Millət şərqisi” XX əsrin əvvəllərində Türkiyə gənclərinin hürriyyət və ləyaqət uğrunda mübarizə əzmini ifadə edirdisə, 90-cı illərdə Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatının poetik şüarı kimi səsləndi. Əsərlərində milli ideyalar nə qədər vüsətlə səslənsə də, Tofiq Fikrət özünü ilk növbədə bütün bəşəriyyətə mənsub olan insan kimi dərk etdirdi və onu Bəxtiyar Vahabzadə ruhuna, yaşamına doğmalaşdıran, cəzb edən başlıca məziyyətlərdən biri də məhz bu durumdan, münasibətdən irəli gəlirdi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Ahmet Kabaklı. “Namiq Kamal və Batı”, “Milli kültür” dərgisi, 1990, say 69.
2. Bəxtiyar Vahabzadə. “İman şairi”, “Zaman” qəzeti, 8 yanvar, 1998
3. Nazim Muradov. “Türk dünyasının milli-mənəvi dəyərləri və Bəxtiyar Vahabzadə”, 28 noyabr, 2015

XÜLASƏ

XX-əsr ədəbi –tarixi prosesləri, mənzərəsi Bununla belə XX əsr xalqların tarixinə yüksək ədəbiyyat və mədəniyyət əsri kimi daxil oldu. Müxtəlif ədəbi mədəni mərhələlər, dünya ədəbi mədəni həyatına daxil olan şedevr əsərlər, əlvan janrlar və üslublar görkəmli sənətkarlar yarandı. Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında Türk romantizminin təsiri. Türkiyə ədəbi mühiti. Türk ədəbiyyatının görkəmli romantikləri Namiq Kamal, Rza Tofiq, Tofiq Fikrət Mehmet Akif Ersoy yaradıcılığının Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığına təsiri. Bədii nümunələrdəki paralelliklər. Ruh yaxınlığı, əqidə birliyi, hürriyyət, azadlıq meylləri.

Açar sözlər: XX-əsr ictimai–tarixi dövr, ədəbiyyat, B. Vahabzadə yaradıcılığı, romantizm, türk romantizmi, türkçülük, R. Tofiq yaradıcılığı.